

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ**

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ACALOV AQİL ŞAKİR OĞLU

**İNNOVASIYA AMILININ MÜƏSSİSƏLƏRİN SƏMƏRƏLİ
INKİŞAFINA TƏSİRİ İSTİQAMƏTLƏRİ**

5308.01-“Ümumi iqtisadiyyat”

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

GƏNCƏ – 2015

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

iqtisad üzrə emlər doktoru, professor
Tərbiz Nəsim oğlu Əliyev
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elsevər Nəriman oğlu Kərimov

Rəsmi opponentlər:

iqtisad üzrə emlər doktoru, professor
Murad Ramiz oğlu Tağıyev

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Oktay Qulam oğlu Məmmədli

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Texniki Universiteti

Müdafiə 24 aprel 2015-ci il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.04.013 birləşdirilmiş dissertasiya şurasının iclasında aşağıdakı ünvanda olacaqdır.

Ünvan: Az 2000, Gəncə şəhəri, A.İsgəndərov küçəsi, 64. 2-ci mərtəbə.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat 19 mart 2015-ci ildə göndərilmişdir.

**FD.04.013 birləşdirilmiş
dissertasiya şurasının elmi
katibi, i.f.d., dosent:**

V.T.Əmrahov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Beynəlxalq aləmdə gedən iqtisadi inkişaf prosesləri dünya ölkələri kimi Azərbaycan Respublikasına da öz ciddi təsirini göstərməkdədir. Belə təsir biryönlü olmayaraq, özünü sosial-iqtisadi inkişafda, ictimai və idarə proseslərinin təkmilləşməsində, cəmiyyətin demokratikləşməsində göstərməkdədir. İnkişaf prosesləri arasında əsas təsir amili kimi innovasiya və elmi-texniki tərəqqinin bildirilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Məhz innovasiya və elmi-texniki tərəqqi bəşəriyyətin, cəmiyyətin, sosial-iqtisadi proseslərin əsas inkişaf meyillərini müəyyən etməklə, burada mühüm və aparıcı bir qüvvə kimi çıxış edir. Azərbaycanın müasir və perspektiv inkişafında davamlı sosial-iqtisadi yüksəlişin təmin edilməsi, ilk öncə innovasiya fəaliyyətinin və elmi-texniki tərəqqinin müasir tələblərə uyğun təşkili və mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi ilə sıx bağlıdır. İctimai, iqtisadi və sosial həyatda innovasiya fəaliyyətinin və elmi-texniki tərəqqinin nəticələrindən və nailiyyətlərindən istifadə ölkənin perspektiv inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə, insan kapitalının formalaşmasına və intellektual potensialın üzə çıxarılmasına, bu imkanlardan səmərəli istifadəyə, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə, informasiyalı cəmiyyətin, dövlət strukturlarının, elektron hökumətin, innovasiyalı iqtisadiyyatın qurulmasına, rəqəbatqabiliyyətli və elmtutumlu məhsul istehsalının təmin edilməsinə öz müsbət təsirini göstərir.

Bütün bu istiqamətli amillər nəzərə alınmaqla artıq ölkədə əməli islahat işləri həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin inkişaf zərurəti əsas götürülməklə, onun davamlı olaraq həyata keçirilməsi məqsədilə zəruri hüquqi-normativ sənədlər, qanunvericilik aktları qəbul olunmaqdadır. Belə sənədlərə nümunə olaraq “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nı, “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı”nı, “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı”nı, “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”nı, “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”nı, «Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya»nı, «Elektron imza və elektron sənəd haqqında», «Elektron ticarət haqqında», «Informasiya əldə etmək haqqında», «Telekommunikasiya haqqında» qanunları, “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramını

(Elektron Azərbaycan)”, «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasını, “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması və dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncam və fərmanlarını göstərmək mümkündür. Lakin, bütün bu müsbət yönlü meyillərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin və elmi-texniki tərəqqinin müasir durumu inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə öz zəifliyi ilə nəzərə çarpmaqdadır. Xüsusilə, belə xərclər istər dövlət büdcəsində, istərsə də ayrı-ayrı müəssisə, təşkilat və təsərrüfat subyektlərinin xərclərinin 1%-dən azını təşkil etməkdədir. Həmçinin, bu sahədəki maddi-texniki bazanın, kadr potensialının və infrastruktur sisteminin səviyyəsi də aşağıdır. Ölkənin bu mühüm və aparıcı sahədəki geriliyini aradan qaldırmaq, onun global innovasiya mühiti ilə ayaqlaşmasını, milli iqtisadiyyatın rəqəbatqabiliyyətliliyini təmin etmək üçün daha ciddi addımların atılması xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Tədqiqat işinin mövzusu bu kimi mühüm problemə həsr edilmişdir.

Problemə öyrənilmə səviyyəsi. İnnovasiya və bu fəaliyyətlə bağlı Azərbaycan alimlərindən bu mövzu ilə bağlı müxtəlif yönlü araşdırmaları R.Ə.Mehdiyev, Z.Ə.Səmədzadə, A.A.Nadirov, T.A.Əliyev, A.K.Ələsgərov, G.Ə.Gənciyev, Ə.X.Nuriyev, İ.H.Aliyev, T.Ə.Hüseynov, F.H. Qasimov, T.N. Əliyev, M.R.Tağıyev, O.Q.Məmmədli, E.N.Kərimov, A.N. Muradov və digərləri də aparmışlar.

Həmçinin, Y.Şumpeterin, N.Nelsonun, B.Tvissin, S.M.Dyunun, V.J.Kellenin, D.Bellin, S.Y.Qlazeyevin, N.D.Kondratyevin, A.A.Akimovun, G.Y.Qoldşteynin, Y.A.Qoxbertin, Y.V.Ovsiyenkonun, V.M.Konovalovun, N.N.Molçanovun, V.Q.Medinskinin, S.V.Ermasovun, V.K.Samoxinin, A.A.Tatarkinin tədqiqat və araşdırmaları, bu sahədəki fundamental baxışları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan bütün tədqiqat və araşdırmalar innovasiyanın elmi-fundamental əsaslarının inkişafına xidmət etməklə, onun vahid və zəruri bir sahə kimi sosial-iqtisadi inkişafın perspektiv istiqamətlərinin müəyyən edilməsindəki rolunun qiymətləndirilməsinə yönəlmişdir. Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya və innovasiya fəaliyyəti üzrə tədqiqatları, araşdırmaları hələ ki, tam və bitkin baxımdan qiymətləndirmək qeyri-mümkündür. Xüsusilə də global inkişaf şəraitində innovasiya fəaliyyətinin mikro, müəssisə səviyyəsində tədqiqi zəruri bir problem kimi qarşıda durur. Dissertasiya işində əsasən bu və onunla bağlı digər məsələlər araşdırılır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi -

innovasiya fəaliyyətinin təşkilinin və müəssisələrin fəaliyyətinə təsirinin tədqiqi, onun əsas inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün tədqiqatın vəzifələri kimi aşağıdakılar müəyyənləşdirilmişdir:

- innovasiya amilinə olan yanaşmaların və konseptual baxışların tədqiqi və ümumiləşdirilməsi;
- innovasiya nəzəriyyəsi və fəaliyyəti ilə bağlı nəzəri-metodoloji əsasların sistemləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin təşkili və inkişafı ilə bağlı problemlərin tədqiqi;
- innovasiya fəaliyyətinin inkişafı sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və araşdırılması;
- Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin formalaşması xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- ölkədə və müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlil edilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin mövcud durumunun və onun müəssisələrin inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqat obyektı - ölkədə innovasiya sisteminin, fəaliyyətinin təşkili mexanizmi və inkişaf istiqamətidir.

Tədqiqatın predmeti - Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin formalaşması, tənzimlənməsi və inkişaf meyillərinin nəzəri və praktiki əsaslarının makro və mikro səviyyədə tədqiqi, bu istiqamətdə təkliflərin, tövsiyələrin irəli sürülməsidir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını - Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsinə yönəlmiş hüquqi-normativ sənədlər, metodoloji əsaslar, alim və tədqiqatçıların bu problemlə bağlı tədqiqatları, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin, aidyyəti beynəlxalq təşkilatların innovasiya mexanizmi modeli və metodikası təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, innovasiya fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi ilə bağlı müvafiq icra orqanlarının, elmi-tədqiqat institutlarının hesabatları, xarici ölkələrin, beynəlxalq təşkilatların informasiya, məlumatları, beynəlxalq miqyaslı elmi-praktiki konfransların materialları və s. təşkil edir. Dissertasiya işində bir sıra tədqiqat metodlarından və üsullarından, o cümlədən, statistik, analitik, müqayisəli, retrospektiv təhlil üsullarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- innovasiya prosesləri, innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı konseptual baxışlar, fikirlər cəmləşdirilərək, bu anlayışa, fəaliyyətə global inkişaf şəraitinə uyğun məntiqi və müasirlik baxımından münasibət bildirilir;

- innovasiya fəaliyyətinin təşkilində və tənzimlənməsində innovativ proseslərə diqqətin artırılma zərurəti əsaslandırılır;

- innovasiya nəzəriyyəsinin əsas kateqoriyalarının, elementlərinin məzmunu, mahiyyəti və prinsipləri üzrə müasir tələblərə uyğun təsnifləşmələr, qruplaşmalar aparılır;

- ölkə miqyasında və müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşməsinin inkişaf istiqamətləri müəyyən edilir;

- Azərbaycan Respublikasında innovasiyaya dair maliyyə mexanizminin təkmilləşmiş forma və struktur sistemi təklif edilir;

- innovasiya fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi ilə bağlı əsaslandırılmış fikirlər irəli sürülür;

- innovasiya fəaliyyətinin hüquqi-normativ və metodoloji əsaslarının inkişaf istiqamətləri verilir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin istər ölkə, istərsə də müəssisə səviyyəsində inkişaf meyilliliyi tədqiq edilərək, bu mühüm və aparıcı fəaliyyət növünün təşkili, tənzimlənməsi və inkişafı ilə bağlı zəruri təklif və tövsiyələr təklif edilir.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, aparılan araşdırmalar, irəli sürülən təklif və tövsiyələr Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənmə mexanizminin formalaşmasında, inkişafında, onun müasir infrastruktur sisteminin təşəkkülündə istifadə edilə bilər. Həmçinin, aparılan tədqiqat və araşdırmalar, onun nəticələri ölkədə innovasiya nəzəriyyəsinin inkişafına, bu sahədə dərslərlərin və normativ sənədlərin hazırlanmasına da xidmət edə bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqat işinin aralıq və yekun nəticələri nəşr edilmiş elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın məzmunu nəşr edilmiş 7 məqalə və tezisdə (onlardan 1-i xaricdə) öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya mövzusu üzrə tədqiqatın nəticələri Azərbaycan Koooperasiya Universitetinin seminarlarında, elmi-nəzəri və praktik konfranslarda müzakirə edilərək bəyənilmişdir. Tədqiqat işinin nəticələri Azərbaycan Respublikası “Bakı Elektrikə” ASC-də istifadə üçün qəbul edilmişdir (04.04.2014-cü il tarixli 14 sayılı məktub).

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısı və 142 səhifə kompüter mətnindən ibarətdir. Dissertasiyaya 3 sxem və 23 cədvəl daxildir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS XARAKTERİSTİKASI

Dissertasiya işinin birinci fəslə "İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafı və onun əsasları" adlanır. Bu fəsilə, innovasiya fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsasları, ölkə müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin inkişaf problemləri və innovasiya fəaliyyətinin inkişafı sahəsində beynəlxalq təcrübə üzrə tədqiqatlar aparılır. Müasir inkişaf və dərinləşməkdə olan qloballaşma prosesləri innovasiyaların və innovasiya proseslərinin əhəmiyyətini sürətlə artırmaqdadır. Bu proseslərə ekoloji, sosial, mənəvi və digər amillər köklü şəkildə öz təsirini göstərməkdədir. Müasir innovasiya fəaliyyəti yalnız Azərbaycan Respublikasının deyil, o cümlədən MDB-nin idarəetmə sistemlərinin təşəkkülündə və inkişafında, demək olar ki, yeni bir mərhələdir. İnnovasiya anlayışı yeniliyin, təkamül prosesinin müxtəlif fəaliyyət sahələrində, o cümlədən məhsul istehsalının (göstərilən xidmətlərin), bölgüsünün, mübadiləsinin və istehlakının mövcud sferalarında özünü büruzə verə bilər. Həmçinin, müasir innovasiya fəaliyyətinin nəticələri iqtisadiyyatda dominant, yüksək təsiredici qüvvəyə malik olub, artıq iqtisadi artımın əsas mənbələrindən birinə çevrilməkdədir. Müasir inkişaf meyillərinin tədqiqi sübut edir ki, innovasiya elmi-texniki tərəqqinin əsaslarının vacib təkamül mənbəyinə çevrilməklə, mövcud olan resurslardan daha səmərəli və maksimal fayda götürmək üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İnnovasiya anlayışının tarixi kökləri müəyyən qədər fərqlənsə də, lakin onlara olan baxışlarda ümumi konseptual yanaşmalar nəzərə çarpır. İlk olaraq qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya anlayışının hərfi mənası latın mənşəyi ilə bağlıdır. Belə ki, burada müvafiq anlayış "təkmilləşmə və ya yeniləşdirmə" (innovato) mənasını əks etdirir. Bəzi alimlər innovasiya anlayışına belə yanaşmanın qəbul edilməsini onun ümumilikdə elmi-texniki tərəqqi, müasir innovasiya fəaliyyətinin əsasları, nəzəriyyəsi ilə bağlılığını kifayət qədər əks etdirdiyini təsdiq edirlər. İnnovasiya fikrinin yaranmasının, onun ictimai, iqtisadi proseslərlə bağlılığının tədqiqini tarixi kontekstdə tədqiq etmək də məqsəduyğundur. İnnovasiya barədə fikirlərin, anlayışların formalaşması, onun iqtisadi inkişafa dinamik təsirinin nəzəri-konseptual baxışlarının tarixi kökləri XVIII əsrə sirayət edir. Bu dövrdə fransız maarifçisi J. Kondorse elmin sənaye-industrial sistemlə bağlı olduğunu, onların təsərrüfat fəaliyyətinə müsbət təsir göstərdiyini əsaslandırmağa çalışmışdır. Onun baxışlarına görə, elmi nailiyyətlərin sənayeyə, istehsalat tətbiqi həm elmin, həm də iqtisadi inkişaf proseslərinin tədricən artımına şərait yaradır. İnnovasiya anlayışına, onun məntiqi mənasına A. Smitin baxışları da xüsusi maraq doğurur. Smit innovasiya və ya təkamül prosesinin təşəkkül tapmasında və inkişafında texniki tərəqqini, səmərəli və

məhsuldar əməyi, onun bölgüsünü və istifadəsini zəruri sayır, bütün bu amillərin istehsalın təkmilləşməsinə, yeni məhsul istehsalına təsir etdiyini irəli sürürdü. Müvafiq yanaşmada dolayısı ilə olsa da insan amilinin, onun intellektual əməyinin, qabiliyyətinin, ixtirasının elmin tərəqqisi ilə əlaqələndirildiyi nəzərə çarpır. Smitin iqtisadi inkişaf, elmi-texniki tərəqqi və ya innovasiya fəaliyyəti üzrə konseptual baxışlarını, zənnimizcə, belə bir şəkildə səciyyələndirə bilərik: əmək bölgüsü – məhsuldarlıq – gəlir – mexaniki inkişaf – texniki tərəqqi.

İnnovasiya fəaliyyətini, onunla bağlı məsələləri XIX əsrin əvvəllərində daha əsaslı şəkildə D. Rikardo tədqiq etmişdir. Onun nəzəriyyəsinə görə, kənd və ixtiraların iqtisadiyyata, sənayeyə tətbiqi sənayesinin nəticəsi üzəngi məniyin daha da dərinləşməsində, onun keyfiyyətinin artmasında və yeni bazarların fəth olunmasında güstərir. Məhz onun tərəfindən ilk dəfə texniki tərəqqinin formaları və nüvələri müəyyən edilmişdir ki, bu yanaşmaya bir qədər sonra fərqli və həmin nəzəriyyənin inkişafı şəklində Q.A. Qumpeter mənasibət bildirmişdir. Qumpeterin nəzəri yanaşmasına görə, məhsul istehsalı, yeni məhsul satışı, xammal, resurs bazarlarının əldə olunması, məhsir və təkmil istehsalın təkmil texniki tərəqqinin inkişafı ilə gəzvi surətdə bağlıdır. A.Smitin və D.Rikardonun innovasiya, onunla əlaqədar olan proseslərə görə nəzəri baxışları, konseptual yanaşmaları, zənnimizcə, məhsir düvrdə innovasiya fəaliyyətinin formalaşması, inkişafının elmi-metodoloji əsasları, onun təkmilləşməsi və zəsis rol oynayır. İnnovasiya fəaliyyəti ilə bağlı əsaslı nəzəri-fundamental tədqiqatların aparılma dövrü XX əsrin əvvəllərinə şamil olunur və bu tədqiqatlarda N.D.Kondratyevin əməyi danılmazdır. Belə ki, Kondratyev birbaşa innovasiya fəaliyyəti, prosesləri ilə məşğul olmasa da, bazarda konyunkturının tədqiqi, onun dəyişkənlik mərhələləri, bu mərhələlərin istehsal, iqtisadi fəaliyyət ilə bağlılığı, onun tərkibində baş verən yüksəliş və eniş meyilləri, bunların səbəbləri, digər bu kimi elmi və praktiki cəhətdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edən araşdırmalar aparmışdır. Bütün bunlar da nəticə etibarilə onun innovasiya amilinin iqtisadi sahələr ilə bağlılığının tədqiqində mühüm əhəmiyyət kəsb edən inkişaf mənbəyi sayıla bilər. Elmi-texniki tərəqqi və onun tətbiqi ilə bağlı N.D.Kondratyevin fikirləri Q.A.Qumpeter tərəfindən dərinləşdirilərək, onun innovasiya prosesləri nəzəriyyəsinin daha məkləmməli şəkildə inkişafında istifadə edilmişdir. İnnovasiya amilinə, innovasiya

fəaliyyətin və proseslərinə yanaşmada Şumpeterin nəzəri-konseptual tədqiqatı və baxışları üzündən və yüksək dəyərliliyi ilə seçilir. Şumpeter innovasiyada iqtisadi yüksəlişin əsas təkan mənbəyini görürək, belə bir fikir irəli sürərdə ki, iqtisadi artım, istehsal prosesinin inkişafı, texniki tərəqqi, texnoloji avadanlıq və s. məqsədli olaraq baş verən inqilab dəyişiklik, təkamül prosesi olmadan həyata keçə bilməz. Ş.A.Şumpeterin əsərlərinin xüsusi əhəmiyyəti nəzərdə tutulmuş aləmlə, innovasiya fəaliyyətinin nəzəri və praktiki əsaslarınn inkişafı ilə bağlı sonradan bir zox digər alim və iqtisadçılar da onlara məgraciyyət etmişlər. Belə ki, K.Frimenin, L.Soetenin, B.Lundvallın, R.Nelsonun və digər tədqiqatçıların bu sahədəki elmi əsərləri, apardıqları araşdırmalar buna nəgmunədir.

Innovasiya nəzəriyyəsinin və fəaliyyətinin inkişafında 1940-1970-ci illərdə baş verən ciddi proseslər öz əvəzsiz rolunu oynamışdır. Bu mərhələdə əsas diqqət innovasiyaların iqtisadi artımla bağlılığı yanaşmalarına yetirilmişdir. Müvafiq sahədə qeyd edilən problemlərin tədqiqində, araşdırmalarda S.Kuznesin (Nobel mükafatı laureatı), C.Bernalın fikir və baxışları fərqlənir. Həmin alimlər özlərindən əvvəlki iqtisadçıların, xüsusilə də Ş.A.Şumpeterin nəzəri-konseptual baxışlarınn, yanaşmalarınn daha da inkişaf etdirmişlər. Ş.A.Şumpeterdən sonra F.Xayek innovasiya amilinin, fəaliyyətinin nəzəri-konseptual əsaslarınn daha geniş məstəvidə tədqiq edən alim, "Avstriya iqtisadi-nəzəri məktəbi"nin nəmayəndəsi hesab olunur. Xayekin yanaşmasında innovasiya konsepsiyası "biliklərin genişlənməsi və yayılması" ilə daha zox əlaqələndirilir.

Innovasiya nəzəriyyəsinin növbəti inkişaf mərhələsi XX əsrin 70-80-ci illərinə təsadüf edir. Müvafiq dövr yeni texniki dönüşün başlanması, sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərin dünyada mövqeyinin möhkəmlənməsi, elmi-texniki tərəqqinin tətbiq sahələrinin genişlənməsi kimi innovasiya fəaliyyəti üçün xarakterik olan bir mərhələni əhatə edir. Bu dövrdə iqtisadçı-alimlərdən Q.Menş, Y.Van Deyn, K.Frimen, C.Klark, Y.V.Yakoveç Şumpeterin və Kondratyevin nəzəriyyələrini təkmilləşdirərək, innovasiya proseslərinin və fəaliyyətinin müasir və gələcək dövrlə bağlılığı üzrə nəzəri-konseptual yanaşmalarını bildirmişlər. Bu zaman innovasiyaya elmi-texniki tərəqqinin və iqtisadi inkişaf artımının, dövriliyinin mühüm və aparıcı tərkib hissəsi kimi yanaşılmaqla iqtisadi-maliyyə böhranlarından çıxmağın əsas mənbəyi hesab edilir.

Innovasiya nəzəriyyəsinin inkişafı ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda S.Y.Qlazeyevin yanaşması da xüsusi maraq kəsb edir. Belə ki, o, elmi-texniki tərəqqinin, texniki inkişafın iqtisadiyyata təsirinin qiymətləndirilməsini məqsədlənmişdir, innovasiya fəaliyyətinin ülkü və digər iqtisadi inkişafna verəcəyi töhfənin əvəzsizliyini, yeni innovasiya potensiallarınn yaradılması və məvafiq sahələrdə tətbiqinin bəzi riyyətlərdə özünəməxsus rolunu konkretləşdirmişdir. 1990-cı ildən başlayaraq innovasiya nəzəriyyəsinin əsasları gözəndə aparılan tədqiqatların inkişaf koordinasiyası və istiqamət sahələri üzrə zox əlaqələndirilməsi ilə diqqəti cəmlənir. Artıq innovasiya fəaliyyətinin, proseslərinin gələcənməsini məstəfil alimlər, beynəlxalq maliyyə institutları, ölkə dövlətlərin başçıları və digər rəsmi qurumlar, biznes nəmayəndələri tam qətiyyətlə istəmişlər, lakin yaranmış mərkəklərdə vəziyyət belə ciddi məsələlərin həllində gəmi fikir birliyinin, sosial-iqtisadi və idarəetmə sahəsində əsaslı islahatların formalaşmasınn, kifayət qədər maddi və maliyyə resurslarınn olmasınn zəruriliyidir. Son dövrdə innovasiya nəzəriyyəsinin tədqiqi ilə bağlı ABŞ iqtisadi məktəbinin apardığı araşdırmalar mövcud problemlərin aradan qaldırılması baxımından müsbət qiymətləndirilə bilər. Belə ki, bu məktəbin nümayəndəsi A.Şlezinger ABŞ-ın ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatında baş verən son 30 illik dövrə əhatə edən hadisələr üzrə ümumiləşdirmələr və təhlillər aparmış, həmin dövrdə innovasiya fəaliyyəti və onunla bağlı meyllərin son yüksəliş və eniş nöqtələrini, onların yaranmasına təsir edən daxili və xarici təsir amillərini müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirmişdir. B.Tvissin tədqiqatlarında innovasiya – yeniliyin, elmi-texniki nailiyyətin son məntiqi nəticələrinin idarəetmə obyektinin təkmilləşdirilməsi, iqtisadi, sosial, ekoloji və digər sahələrdə inkişafın təmin edilməsi məqsədi gözəndə tətbiq edilən bir məfhum kimi dəyərləndirilir. M.Porterin innovasiya anlamına yanaşmasında, daha zox hər hansı yeni vasitənin, məmliyyatın, ixtiranın, texnologiyann iqtisadi inkişafa, istehsal prosesin kommersiya məqsədləri gözəndə tətbiqi və ondan gələn gəlirlərin alınması kimi fikri nəzərdə zarp. Belə yanaşma da üz-üzəgəndə sosial-iqtisadi sistemlərin, təkamül proseslərinin inkişafınn xarakterizə edir.

Aparılan bütün bu araşdırmaların məntiqi mənası, məşəyi, təbi ki, innovasiya anlamının, innovasiya prosesinin bir-biri ilə əlaqəli şəkildə

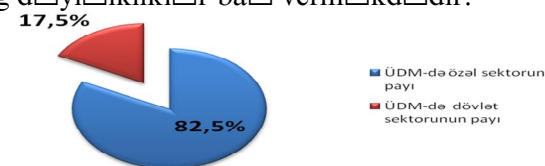
kifayət qədər açıqlamasını verir. Bütün bunlarla yanaşı, innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı konseptual baxışlar, fikirlər cəmləşdirilərək, bu anlama, fəaliyyətə bu cür yanaşmalar həm məntiqi, həm də müasirlik baxımından məqsəduyğundur. Innovasiya fəaliyyəti cəmiyyətdə, sosial-iqtisadi həyatda elmi-texniki və mütərəqqi yeniliklərin formalaşmasını, onların müxtəlif inkişaf istiqamətli tətbiqinə nail olunmasını və bu aspektdən dünyada, cəmiyyətdə, sosial-iqtisadi inkişafda mövcud olan problemlərin həllinə təsir göstərməsini təmin edən bir qüvvə kimi qiymətləndirilməlidir. Innovasiya anlamına yalnız iqtisadi məfhum baxımından yanaşılmamalı, ona bütün sahələrdə inkişafı və təkmilləşməni təmin edəcək mühüm bir tərəqqi amili kimi baxılmalıdır.

Innovasiya anlamında innovasiya prosesinə diqqət yetirilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Belə ki, müvafiq anlayışa müxtəlif fikir və baxışlar mövcud olsa da, ümumilikdə bu proses - texniki, istehsal, idarəetmə sisteminin qarşılıqlı təkmilləşdirilməsini təmin etməklə, yeni məhsul istehsalına stimül yaradır, məsrəflərin aşağı salınmasını təmin edir, istehsal olunan məhsulun keyfiyyətini, faydalılığını və rəqabət qabiliyyətini artırır. Innovasiya prosesinə daha geniş müstəvidə yanaşsaq görərik ki, o yeni ixtira və ideyaların formalaşması, elmi biliklərin artırılması ilə birbaşa bağlı olub, onların qırılmazlığını stimullaşdırır, bütün bunların nəticəsində baş verən elmi-texniki tərəqqinin, nailiyyətlərin cəmiyyətin, sosial-iqtisadi sahələrin inkişafı məqsədilə tətbiqini təmin edir. Dissertasiya işində müasir innovasiyanın predmeti, obyekt, subyekt, prinsipləri, funksiyaları və digər bu kimi zəruri tərkib elementləri üzrə araşdırmalar aparılır, bu istiqamətdə zəruri sistemləşmələr, təsnifləşmələr irəli sürülür. Dissertasiyada ölkəmiz miqyasında müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin inkişaf problemləri tədqiq edilir. Tədqiqatda müxtəlif istiqamətli çoxsaylı müəssisə və təsərrüfat suyektlərinin innovasiya fəaliyyəti sahəsindəki problemlər, onların yaranma səbəbləri müəyyən edilir. Həmçinin, dissertasiyada innovasiya fəaliyyətinin inkişafı sahəsində beynəlxalq təcrübə müxtəlif aspektlərdən tədqiq edilərək, qiymətləndirilir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə "Azərbaycan müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsi" adlanır. Bu fəsildə, ölkədə innovasiya fəaliyyətinin formalaşması xüsusiyyətləri tədqiq edilir, Azərbaycan müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili aparılır, müasir şəraitdə innovasiya fəaliyyəti və onun müəssisələrin səmərəli inkişafına təsiri qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikasında 1996-cı ildən başlayaraq siyasi-iqtisadi sabitlik qaldırıldıqdan sonra, respublikanın davamlı inkişafı, halinin həyata səviyyəsinin yüksəldilməsi,

investisiya-innovasiya tədbirlərinin məqsədli qaydada həyata keçirilməsi prosesinin başlanıldığıdır. Bütün bu amillərin nəticəsidir ki, ölkənin makroiqtisadi güstəricilərində tədricən məhsul tənəvvürünün payı

Şəkil 1. GDM-də üzvl sektorun payı

Ölkədə 2000-2013-cü illərdə GDM-in həcmi 12,3 dəfə artmış, onun hər nəfər üçün düşən göstəricisi 2000-ci ildə 663 ABŞ dollarına bərabər olduğu halda, 2013-cü ildə dünyada yüksək artımın fərqləndirərək, 7913 ABŞ dolları həcmində olmuşdur. Son dövrlərdə GDM-in tərkibində üzvl sektorun xüsusi zəfəsi 82,5%-ə, dövlət sektoru isə 17,5%-ə zətməmişdir. 2013-cü ildə GDM-də ixracın xüsusi zəfəsi 43,3%, idxalın xüsusi zəfəsi isə 19,3% təşkil etmiş və ölkədə xarici ticarət dövriyyəsi əvvəlki illərlə müqayisədə kəskin şəkildə artaraq 34 688 milyon ABŞ dolları həcmində olmuşdur. Lakin, bütün bu məhsul inkişaf meyillərinə baxmayaraq, əvvəlki illərdə olduğu kimi xarici ticarətdə idxalın artımı daha çox ölkədə istehsal olunan əsas sənaye, emal, kənd təsərrüfatı və s. məhsulların (70%-in yaxın) hesabına baş vermişdir. Digər tərəfdən isə, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrində ixracın yüksək artımı (23975 milyon ABŞ dolları) neft və qaz məhsullarının satışına təmin olunmuşdur (ixracın xüsusi zəfəsinin 94,5%-i). Azərbaycanın xarici ticarətində innovasiya və rəqabətə uyğunluq məhsulların həcmi üzgə yüksəlişi ilə həl edilə bilməmiş (0,5%), həminin, ölkənin ixrac etdiyi bəzi məhsullar inkişaf etmiş ölkələrin patent məhsullarından ibarətdir.

Respublikamızın iqtisadiyyatının tədricən "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)"nin və "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı"nın, 2014-2018-ci illəri əhatə edən

düvlət proqramının həmiyyəti məsblət baxımdan qiymətləndirilməlidir. Lakin, burada problemlər qalmaqdadır, belə ki, məxtəlif mənbələrin gəzə investisiya qoyulmaları (xəsusilə iqtisadiyyat sahələrini, perspektivli məşşisələr, iqtisadi infrastruktur bəbəkəsi və s.) fərqlə nisbəti iqtisadi regionların xeyrinə deyildir. Ülkədə məvafiq düvrə əsas kapitalla investisiya qoyulmaları 64%-i Bakı əhəlinin payına düşə. Yerli və xarici investisiyalı məşşisələr üz fəaliyyətinin təkilində və inkişafında daha zox məhz paytaxta və onun ətraf rayonlarına gəstənlə verilir. Maliyyə problemlərini həll etmədə regionların sosial-iqtisadi inkişafına sğətləndirmək məmkə deyildir. Lakin, bu sahədə həllini gəzəyən ciddi problemlər qalmaqdadır. Xəsusilə, regional inkişafın maliyyələməsində sistemli yanaşma, onun əsaslandırılması qancedici səviyyə deyildir. Rəsmi mənbələrdə gəstəriləyi kimi, 2013-cü ilin düvlət bədcəsinin gəlirlər hissəsində yerli gəlirlərin 6%-ə yaxın təkil etməsi xeyli problemlər doğurur.

Azərbaycan iqtisadiyyatının son on ildəki dinamik inkişafı bədcə gəlirlərinin və xərclərinin artımına təmin etmiş, bədcənin gəlir və xərclərinin strukturunda mətləqqi meyllərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Tədqiqatlar gəstərir ki, bu düvrə ərzində bədcənin gəlirlərinin yəksək artım əsasən ölkəyə daxil olan neft gəlirlərinin, bu sahə gəzə vergi daxilolmaları, rəşumların və üdənişlərin həcmnin artması ilə səbələldir. Düvlət bədcəsində iqtisadiyyata ayrılan vəsaitlərin böyək kəsəriyyəti regional və sosial infrastruktur sisteminin yenidən qurulmasına, nəqliyyat sektorunun təkmilləndirilməsi, energetika sahəsinin inkişafına (layihə-konstruktor, boru kəmərlərinin zəkilişi və s.) yünəldilmişdir.

Ülkədə rəqabət və innovasiya yünəmlə iqtisadiyyatın formalaşmasında və inkişafında məhəmlə rol oynayan təhsil və elm sahələrini ayrılan xərclərin təhlili də xəsusi maraq kəsə edir. Son on dürd il ərzində təhsil xərclərinin həcmi 75 dəfə (1437,7 mln.manat, gəumi bədcə xərclərinin 8,0%-i), elmə ayrılan xərclərin həcmi isə 12,6 dəfədə zox (117,0 mln. manat, gəumi bədcə xərclərinin 1%-ində az) yəksəlsə də, bu məsəir innovasiya fəaliyyətinin aparılması gəzə qancedici hədd deyildir. İnkişaf etmiş ölkələrdə elm və innovasiya tədqiqatlarına, fəaliyyətinə ayrılan düvlət xərcləri Azərbaycanla məqayisədə orta hesabla 30-35 dəfə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə 15-

20 dəfə yəksək olması ilə fərqlənir. Tədqiqatda Sahibkarlığa Kəmə Milli Fondunun, Neft Fondunun və digər fondların iqtisadiyyat sahələrini maliyyələndirmə imkanları ətrafında surətdə araşdırılmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatına yünəldən investisiyaların həcminə son illərdə artım meylə nəzərə çərməkdədir. Belə ki, ölkədə bütün mənbələr hesabına investisiya qoyuluşlarının həcmi 2000-ci illə məqayisədə 2013-cü ildə milli valyuta ilə 17 dəfə artaraq, 21974,2 milyon manat, ABŞ dolları ilə isə 19,4 dəfə artaraq, 28010,5 milyon dollar təkil etmişdir. Son dövrdə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının təkilində daxili mənbələr hesabına qoyuluşların həcmi xarici mənbələr üzrə qoyuluşların həcmindən 1,7 dəfə yəksək olması ilə fərqlənmişdir. İnvestisiya qoyuluşlarında belə yəksək artım məsbət hal kimi qəbul edilsə də, lakin bu vəsaitlərdən iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və innovasiya (elm tutumlu) yünəmlü tədbirlərin gəşləndirilməsi məqsədilə istifadədə hələ ki, nəzərəçərpəçə irəliləyişlər müşahidə olunmur. Ölkədə bütün mənbələr üzrə ayrılan kredit qoyuluşlarının həcmi əhəmiyyətli şəkildə artmaqdadır.

Belə ki, 2000-ci illə məqayisədə 2013-cü ildə bu cür qoyuluşlar 33,1 dəfə artaraq, 15422,9 milyon manat təkil etmişdir. Məvafiq qoyuluşların təkil xüsusiyyəti də dəyişmişdir, 2000-ci ildə qısamüddətli kreditlərin həcmi uzun- müddətli kreditlərin həcmindən 2,8 dəfə yəksək olmuşdursa, 2013-cü ildə bu nisbət uzunmüddətli kreditlərin xeyrinə artmaqla (2,6 dəfə) dəyişmişdir. Tədqiqatlar gəstərir ki, belə kreditlər dövlət tərəfindən ayrılan və dövlət zəmanəti ilə alınan kreditlərdir. Mövcud kreditlər əsasən iqtisadi və institusional islahatların aparılmasına, infrastruktur və kommunal sistemin təkmilləşdirilməsinə və digər bu istiqamətli tədbirlərə yünəldilmişdir. Bankların məvqeyində də nəzərəçərpəçə irəliləyişlər özünü gəstərməkdədir. İqtisadi inkişafın sürətləndiyi 2000-ci illə məqayisədə 2005-ci ildə maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən verilən kreditlərin həcmi 5 dəfəyə qədər artaraq, 1441 milyon manat təkil etmişdir. Lakin, 2005-ci illə məqayisədə 2013-cü ildə bu gəstərici 10,7 dəfə artımı ilə müşahidə olunaraq, 15422,9 milyon manata çatmışdır. Son dövrdə dövlət bankları tərəfindən verilmiş kreditlər cəmi kreditlərin 33%-ni, özəl banklar tərəfindən verilmiş kreditlər isə 63%-ni təkil etmişdir. Bu dövrdə bank və maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən ticarət və kommərsiya sektoruna ayrılan kreditlər ümumi kreditlərin 14,4%-ni, energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoruna ayrılan kreditlər 2%-ni, kənd təsərrüfatı və eməl sahəsinə ayrılan kreditlər 5,0%-ni, tikinti sektoruna ayrılan kreditlər 15,3%-ni, sənaye sahələrinə ayrılan kreditlər 9,8%-ni, nəqliyyat və rabitə sektoruna ayrılan kreditlər 3,3%-ni təkil edir. Məvafiq kəmiyyət dəyişikliklərinə baxmayaraq artıq son beş ildən

yuxarıdır ki, bu istiqamətdə ciddi dəyişikliklər baş vermir. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müəssisələr içində istehsal və innovasiya fəaliyyətinə əsas meyilli olan sənaye müəssisələridir. Tədqiqatlar göstərir ki, son illərdə belə müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat, istehsal fəaliyyətində müsbət dəyişikliklər baş versə də, lakin onların innovasiya yönümlü inkişafı hələ ki, yüksək deyildir.

Cədvəl 1

Iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

Göstəricilər	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla):									
mln.manat	6733.4	7415.6	10353.9	13328.0	10 475.0	14118.9	17048.8	20251.1	21974.2
mln.dollar	7 118.5	8 300.4	12 066.1	16 222.0	13 033.50	17591.4	21 588.9	25777.8	28 010.5
Xarici investisiyalar:									
mln.manat	4 628.5	4 514.2	5 727.2	5 625.8	4 395.1	6 619.7	6 849.8	8 102.7	8 269.3
mln.dollar	4 893.2	5 052.8	6 674.3	6 847.4	5 468.6	8 247.8	8 673.9	10 314.0	10 540.9
Daxili investisiyalar:									
mln.manat	2 104.9	2 901.4	4 626.7	7 702.2	6 079.90	7 499.2	10 199.0	12 148.4	13 704.9
mln.dollar	2 225.3	3 247.6	5 391.8	9 374.6	7 564.9	9 343.6	12 915.0	15 463.8	17 469.6

Müvafiq müəssisələrdə 2005-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə yaradılan əlavə dəyər göstəricisinin həcmi 4,3 dəfə artaraq 26701 milyon manat təşkil etmiş, müəssisələrin xalis mənfəəti də 5,0 dəfə yüksəlməklə, 24153 milyon manata çatmışdır. Həmçinin, statistik araşdırmalara görə 2013-cü ildə fəaliyyət göstərmiş orta hesabla bir sənaye müəssisəsinə 10 milyon manat xalis mənfəət düşdüyünü qəbul etsək də, qeyd etmək lazımdır ki, bu mənfəətin 80%-dən çoxunun məhz neft və onunla bağlı olan müəssisələrin hesabına formalaşdığını görürük.

Cədvəl 2

Sənaye müəssisələri üzrə əlavə dəyər və mənfəət göstəriciləri

Göstəricilər	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Əlavə dəyər, cari qiymətlərlə, milyon manat	6 190	23 497	17 476	21 942	27 909	27073	26701
Xalis mənfəət, cari qiymətlərlə, milyon manat	4 877	21 451	15 660	20 008	25 003	24490	24153

Azərbaycan müəssisələrində istehsal olunan məhsullar hələ ki, öz yüksək materialtutumluluğu ilə fərqlənir. Belə ki, 2005-ci ildə məhsul istehsalında materialtutumluluğu göstəricisi 67,4% təşkil edirdisə, 2013-cü ildə bu göstərici 21,5% azalaraq 46,0%-ə enmişdir. Son dövrdə bütün mənbələr üzrə sənaye müəssisələrinin əsas kapitalına yönəldilən investisiyaların (5370 milyon manat) 3244 milyon manatı, yəni sənayedə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisinin 61%-i mədənçıxarma sənayesinə (neft, qaz,

metal və s. təbii resursların hasilatı, onlarla bağlı müəssisələrə), 14%-i elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatına, 9,5%-i su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalına istiqamətlənmişdir. Emal və digər qeyri-neft sənayesinin əsas kapital qoyuluşuna isə bu dövrdə cəmi 847,9 milyon manat, daha dəqiq ifadə etsək, sənayedə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisinin 15,5%-i qədər investisiya yatırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu göstərici artıq 2000-ci ildən etibarən 6 dəfədən çox artsa da, lakin yuxarıda göstərilən sənaye sahələri ilə müqayisədə onlar ən aşağı sırada qərar tutmaqdadır. Ölkədə əsas sənaye-istehsal fondlarının həcmi 2005-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə 3 dəfə artaraq, 53 529 milyon manat təşkil etmişdir. Müvafiq artım tempi mədənçıxarma sənaye müəssisələrində 2,9 dəfə olmuşdursa, emal və digər sənaye müəssisələrində bu göstərici 1,9 dəfə artmaqla müşahidə edilmişdir. Son dövrdə əsas sənaye-istehsal fondlarının xüsusi çəkisində mədənçıxarma sənayesinə aid əsas istehsal fondları 72%-ə bərabər olmuşdursa, emal və digər sənaye sahələrində bu göstərici 28% təşkil etmişdir. Əksər qeyri-neft sənaye müəssisələrində mövcud olan, müasir və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etməyə imkan verən əsas istehsal fondlarının yeniləşməsi, rotasiyası və təkmilləşməsi prosesi ləng gedir. Ölkədə fəaliyyət göstərən istehsal müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının aşınma səviyyəsi göstərir ki, innovasiya və elm tutumlu, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal etmək üçün istifadə olunan əsas fondların, texnoloji qurğuların və avadanlıqların müasir tələblər baxımından təkmilləşdirilməsi və yeniləşdirilməsi labüd şərt olaraq qalmaqdadır. Son illərin tədqiqatları göstərir ki, sənaye müəssisələrində əsas sənaye-istehsal fondlarının aşınma dərəcəsi əsas sənaye-istehsal fondlarının ümumi dəyərinin 30,8%-ni təşkil etmişdir. Emal sənayesi müəssisələrində bu göstərici orta hesabla 54,1%-ə, əsas sənaye-istehsal fondlarının ümumi dəyərinin yarısından çoxuna bərabər olmuşdur. Qida sənayesi müəssisələrində müvafiq göstərici 62,1%, toxuculuq sənayesi müəssisələrində 51,4%, geyim istehsalı müəssisələrində 72,3%, dəri və dəri məmulatları, ayaqqabı istehsalında 49%, ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalında 77%, kağız və karton istehsalında 59,0%, poliqrafiya müəssisələrində 83,4%, kimya sənayesi müəssisələrində 51%, əczaçılıq sənayesi müəssisələrində 65,5% təşkil etmişdir. Müəssisələrdə olan əsas istehsal fondlarının, avadanlıqların və texnoloji qurğuların vəziyyətinin təhlili onların təkmilləşdirilməsini, müasirlik baxımından yeniləşdirilməsini önəmli şərt kimi qarşıya qoyur. Bu sahədəki durum hələ ki, yüksək nəticələrə nail olunduğunu göstərmir. Belə ki, əsas istehsal fondlarının ümumi dəyərinə nisbətən yeniləşmə səviyyəsi sənaye müəssisələrində 2005-ci ildə 15,5% təşkil edirdisə, bu göstərici son

dövrə 2,9 dəfə azalmaqla, 12,6%-ə enmişdir. Ölkədə innovativ məhsul istehsalı sahəsində müəyyən dəyişikliklər özünü göstərməkdədir, 2007-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə sənaye müəssisələrində əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalan və ya yeni tətbiq olunan məhsulların həcmi 14 dəfə artaraq 11 634 min manata çatmışdır. Müvafiq məhsulların xüsusi çəkisinin 97,2%-ni (11 308 min manat) emal sənayesi müəssisələrinin məhsulları təşkil edir. Ölkənin sənaye müəssisələrində müasir tələblərə cavab verən təkmilləşdirilmiş məhsulların istehsalı sahəsində olan vəziyyət ciddi yüksəlişi və çox-çəşidliliyi ilə fərqlənməmişdir. Belə ki, 2007-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə sənaye müəssisələrində təkmilləşdirilmiş məhsulların istehsalının, demək olar ki, 100 faizi də emal sənaye müəssisələrinin payına düşür. Sənaye müəssisələrində (kimya sənayesi, kompüter və digər elektron avadanlıqların, maşın və texniki vasitələrin istehsalı müəssisələrində) cüzi də olsa belə məhsulların istehsalı mümkün olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdiyi iyirmi dörd il ərzində innovasiya və elmi-texniki tərəqqi sahəsində dəyişikliklər baş verməkdədir. Müvafiq dəyişikliklər özünü yüksək nəticələr baxımından göstərməsə də, lakin bu istiqamətdə müəyyən inkişaf meyilləri nəzərə çarpır. Belə ki, ölkədə 2000-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə tədqiqat və elmi-texniki işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sayı cüzi olaraq, 3 ədəd artmaqla 140-a çatmışdır. Azərbaycanda tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sektorlar üzrə bölgüsündə dövlət sektorunun payı yüksək olaraq qalmaqdadır. Ölkədə 2001-ci ildə tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatların 66%-i dövlətə məxsus idisə, 2013-cü ildə bu göstərici 64%-ə bərabər olmuş və bu sahədə əsaslı dönüş əldə edilməmişdir. Özəl sektor üzrə bu göstərici fərqi 14%-dən 8%-ə enməsi ilə yadda qalmışdır. Ölkədə elmi-tədqiqat və innovasiya yönümlü araşdırmalarla məşğul olan təşkilatların səmərəli fəaliyyətində və onların apardıqları tədqiqatlarda istifadə olunan texniki vəsaitlərin və avadanlıqların həcmi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Son on ildə bu yönümlü təşkilatların malik olduğu belə vəsaitlərin dəyəri 1,9 dəfə artmaqla 107,2 milyon manata çatmışdır. Burada elmi-tədqiqat işləri ilə məşğul olan institutların əsas vəsaitlərinin dəyəri 75%, konstruktor təşkilatlarının əsas vəsaitlərinin dəyəri 1%, ali təhsil müəssisələrinin əsas vəsaitlərinin dəyəri 19%, digər müəssisələrin əsas vəsaitlərinin dəyəri isə 5,4%-dən də azını təşkil edir. İnkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələrin elmi və innovasiya tədqiqatları üçün ayırdıqları illik kapital qoyuluşlarının həcmi Azərbaycanın müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə 300-400 dəfədən də yüksək olmaqla fərqlənir.

Ölkədə elmi-tədqiqat və işləmələrə dövlət büdcəsindən çəkilən xərclərin

ümumi həcmi son on üç ildə 16 dəfə artmaqla, 147,0 milyon manata bərabər olmuşdur. Mövcud artım meyli müsbət qarşılasa da, lakin əvvəllərdə olduğu kimi elmi-tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclərin həcmi aşağı olaraq qalmaqdadır. Tədqiqat olunan dövr ərzində dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər ÜDM-in 0,2 %-nə bərabər olaraq dəyişməz qalmışdır, eyni zamanda bu müddətdə müvafiq xərclərin xüsusi çəkisi büdcə xərclərinin tərkibində 0,7% azalması ilə müşahidə olunmuşdur. Ölkədə elmi-tədqiqat və innovasiya yönümlü araşdırmalara çəkilən xərclərin 96%-ni dövlət büdcə xərcləri təşkil etmişdir, kənar və müəssisədaxili xərclər isə 4% olmaqla, 5 milyon manat təşkil etmişdir. Təəssüfləndirici haldır ki, son on ildə bu istiqamətdə nəzərəcərpacaq dəyişikliklər baş verməmişdir. Mövcud vəziyyət göstərir ki, ölkədə hələ elmi-texniki tərəqqinin və innovasiya fəaliyyətinin inkişafında əsas rolu dövlət oynayır və beynəlxalq təcrübə ilə müqayisədə hələlik bu istiqamətdə yüksək nəticələr əldə olunmamışdır.

Azərbaycan Respublikasında elmi-tədqiqat və innovasiya yönümlü tədbirlərə, işləmələrə çəkilən xərclərin struktur tərkibi öz fərqliliyi ilə nəzərə çarpır. Əvvəlki illərdə olduğu kimi son dövrdə də bu xərclərin tərkibində sosial, əmək haqqı xərcləri xüsusi üstünlük təşkil edir. Elmi-tədqiqat və innovasiya yönümlü tədbirlərə, işləmələrə çəkilən xərclərin 68%-i işçilərin əmək haqqı və sığorta xərclərindən ibarətdir. Yeni avadanlıq və texnologiyaların alınması üçün isə həmin xərclərin yalnız 15%-i istifadə olunmuşdur.

Sənayedə, sənaye müəssisələrində texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər son beş ildə azalması ilə müşahidə edilir. Ölkə sənayesində, müəssisələrdə belə innovasiyalara çəkilən illik xərclər 50 milyon manatdan da aşağı olması ilə nəzərə çarpır. Ölkə sənayesində, onun müəssisələrində 2005-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər (məhsul və proses innovasiyaları) 3,8 dəfə azalmaqla, 13877 min manat təşkil etmişdir. Ciddi azalma halları əsasən məhsul innovasiyalarına görə mədənçıxarma sənayesində baş vermişdir. Bu dövrdə azalma səviyyəsi 5,4 dəfə olmaqla, həmin xərclərin 8197 min manata enməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycanda məhsul istehsalı ilə məşğul olan sənaye sahələrində, müəssisələrində proses innovasiyalarına çəkilən xərclər son beş ildə olduqca azalıb. Bircə faktı göstərmək olar ki, ölkənin sənaye müəssisələri üzrə 2005-ci ildən başlayaraq 2013-cü ilədək proses innovasiyalarına çəkilən xərclər ümumilikdə 21227,1 min manata bərabər olmuşdur. Azərbaycanda son illərdə sənaye sahələri, müəssisələri üzrə proses innovasiyalarına çəkilən xərclərin həcmi 1,3 milyon manata yaxındır. Bu göstərici inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan ölkələrin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə olduqca aşağıdır, yəni onların qeyd edilən sahədəki xərclərinin 1%-dən də azını

təşkil edir.

Ölkənin sənaye müəssisələrində məhsul innovasiyalarına çəkilən xərclər üstün olmaqla, son dövrdə innovasiyaların tiplərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin 98%-nə bərabər olmuşdur. Məhsul innovasiyalarına çəkilən xərclərin həcminə görə emal müəssisələri, qida məhsulları, kompüter və digər elektron avadanlıqları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr üstün fərqliliyi ilə seçilir. Məhsul innovasiyalarına görə daha zəif mövqedən bütün məmulatlarının, elektrik avadanlıqlarının, maşın və avadanlıqların istehsalı, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri üzrə müəssisələr çıxış edir. Geyim istehsalı, toxuculuq sənayesi, ağac emalı və ağac məmulatları istehsalı, poliqrafiya fəaliyyəti, kimya sənayesi, tikinti materiallarının, maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının, avtomobil və qoşquların, mebellərin istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrdə bu istiqamətdə 2005-2008-ci ildə iri olmayan xərclər çəkilsə də, lakin son dövrlərdə həmin müəssisələrə bununla bağlı hər hansı bir xərc çəkilməmişdir. Ümumilikdə, texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər ayrı-ayrılıqda 3-5 milyon manat həcmində olması ilə özünü göstərmişdir.

Ölkədə müxtəlif maliyyə mənbələri hesabına texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin tərkibindəki fərqliliyi eyni baxımdan qiymətləndirmək qeyri-mümkündür. Son dövrdə sənaye müəssisələri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərdə (13877 min manat) əsas üstünlük müəssisələrin öz vəsaiti hesabına çəkilmiş xərclərə aiddir. Belə ki, bu dövrün nəticələri göstərir ki, müvafiq xərclərin tərkibində müəssisələrin öz vəsaiti hesabına çəkilən xərclər bu sahədəki xərclərin 89%-ni təşkil edir. Həmin xərclər üzrə emal sənaye müəssisələrinin xərcləri (4066 min manat) öz nisbi yüksəkliyi ilə müşahidə edilir. Ölkənin sənaye sahələrində, müəssisələrində tətbiqi istiqamətlərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin həcmi 2005-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə 3,8 dəfə (13 877 min manat) azalmaqla özünü göstərmişdir. Sənaye müəssisələrində 2005-ci ildə tətbiqi istiqamətlərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər ölkə üzrə sənaye məhsulunun 0,8%-nə yaxın olmuşdusa, bu göstərici 2013-cü ildə azalmaqla, 0,7%-ə enmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslı “**Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin əsas inkişaf istiqamətləri**” adlanır. Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin təşkilində və inkişafında fiskal sistemi, vergilər önəmli rol oynayır. Innovasiya fəaliyyəti ilə vergi sistemi arasında məqsədyönlü əlaqəni təmin etmək üçün vergi islahatlarının daha geniş müstəvidə aparılması, bununla bağlı aşağıdakı zəruri prinsiplərin gözlənilməsi vacibdir: ümumi məqsədyönlülük; sadəlik; fiskal səmərəlilik; vergiləri ödəməkdən

yayınma meyillərinə sədd çəkilməsi; universallıq; innovasiya fəaliyyət növlərinin inkişafının stimullaşdırılması; büdcənin və vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin inflyasiyadan müdafiəsi, beynəlxalq standartlara uyğun mütərəqqi vergi növlərinin qəbulu və vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Belə vergi sisteminin və mexanizminin fəaliyyəti üçün ilk növbədə mövcud hüquqi bazanın müasir tələblər baxımından təkmilləşdirilməsinə diqqət artırılmalıdır.

Ölkədə innovasiya fəaliyyətinin inkişafının əsas istiqamətlərindən biri də elmi-texniki tərəqqini sürətləndirəcək sahələrin, müəssisələrin konkretləşdirilməsi və onların maliyyələşmə potensialının artırılmasına dəstəyin gücləndirilməsidir. Yeni texnologiyaların tətbiq olunması imkanlarının artması innovasiya fəaliyyətinin informasiya bazasının təşkilini ön plana çəkir. Azərbaycanda prioritet və innovativ layihələrin maliyyələşdirilməsində müxtəlif maliyyə mənbələrinin iştirakı üçün səmərəli və güzəştli şəraitin yaradılması zəruridir. Innovasiya fəaliyyətinin genişmiqyaslı inkişafı və onun maliyyə təminatı üçün ölkədaxili vəziyyət nəzərə alınmaqla, investisiyalaşma prosesinə xüsusi diqqət yetirmək məqsədəuyğundur. Yeniliyə və riskli inkişaf fəaliyyətinə, yəni innovasiya tədqiqatlarına, tədbirlərinə yönəlmiş vençur investisiyalarından Azərbaycan məkanında istifadənin artıq vaxtı çatmışdır. Məhz bu məqsədlə aşağıdakı amillərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur: vençur investisiyalarının inkişaf imkanları yüksək, intellektual qabiliyyətli potensiala malik kiçik və orta müəssisələrə, sonradan isə onların iri müəssisələrə çevrilməsi (mövcud yanaşma intellektual kapitalın investisiya kapitalı ilə sintez olub bazara daha tez və yüksək rəqabət qabiliyyətli məhsul çıxarılmasına şərait yaradacaqdır); innovasiya və yüksək texnologiyalar birjasının yaradılması; müəssisələrin burada səmərəli fəaliyyəti üçün zəruri hüquqi, texniki və maliyyə təminatının formalaşdırılması.

Ölkədə innovasiya fəaliyyətinin inkişafında və onun səmərəli maliyyələşmə sisteminin yaradılmasında vacib addımlardan biri də innovasiya modelinin tədricən yaradılmasıdır. Innovasiya modelinin yaradılmasına kompleks yanaşmaya, burada dövlətin iştirakına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Müasir iqtisadi inkişafda səmərəli innovasiya alətlərinin tətbiqi imkanlarına daim dəstək verilməli və burada vençur investisiyalaşması, fəaliyyəti və sahibkarlığı əsas götürülməlidir. Vençur investisiyaları maliyyə aləti olaraq, öz riskliliyi və həmçinin yüksək gəlirliliyi ilə fərqlənir. Innovasiya modelində dövlətin aktiv investisiya qoyuluşlarında iştirakının aşağıdakı amillərlə xarakterizə olunması məqsədmüvafiqdir: təkmil nəzəri və praktiki biliklərin, peşə vərdişlərinin yüksəldilməsi proseduru perspektiv innovativ inkişafı ilə bağlı müəyyən olunmalıdır; yüksək texnologiyaların tətbiqi sosial-iqtisadi inkişafın aparıcı qüvvəsi kimi dəstəklənməlidir; dövlətin bu sahə-

dəki əsas vəzifəsinin elmin və innovativ inkişafın stimullaşdırılması ilə bağlı olması zəruridir.

Innovasiya maliyyələşməsində həm xüsusi kapitaldan, həm də məqsədli dövlət yardımlarından, vergi güzəştlərindən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Bu məqsədlə qiymətli kağızlar və fond bazarının inkişafı və onların vəsaitlərinin mobilizə edilməsi də öz səmərəsini verir. Mövcud şəraitdə iqtisadiyyatın, elmi tədqiqatların və innovasiya tədbirlərinin daha perspektivli maliyyələşmə sahələri kimi aşağıdakılara diqqətin artırılması zəruridir: insan sağlamlığı, genetika; səhiyyə sahəsində biotexnologiyaların; nanotexnologiyaların, daha çox tətbiqi intellektual qabiliyyətin məhsulu olan çox-funksiyalı materiallardan daha çox istifadə; yeni və ekoloji cəhətdən təkmil texnologiyalar; istehsal prosesinin və idarəetmə sisteminin müasir tələblər baxımından təşkili; aerosferin və kosmosun tədqiqi üçün yeni nəsil cihazların, texnologiyaların və s. istehsalı; müasir və təkmilləşdirilmiş ekoloji sistemin yaradılmasına xidmət edən avadanlıq və texnologiyaların istehsalının genişləndirilməsi.

Innovasiya maliyyələşməsi iqtisadi inkişafın innovasiya modelində əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmaqla, mal və materiallardan daha qənaətlə istifadəyə, məhsuldar və intellektual səviyyəli əməyin inkişafına, əlavə investisiya yatırımlarının qarşısının alınmasına, nəticədə isə ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin yüksəlməsinə öz bəhrəsini verə bilər. Ölkədə innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşməsinin çevik və səmərəli sisteminin yaradılması mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Belə yanaşma yalnız innovasiya, elmi-texniki və digər bu yönümlü hüquqi bazanın yaradılması ilə bitməməli, mövcud Vergi, Mülki, Gömrük Məcəllələrinin, investisiya və digər bu sahə ilə bağlı iqtisadi, ekoloji qanunların təkmilləşdirilməsi ilə də bağlı olmalıdır. Vergi qanunvericiliyində investisiyayönümlü vergi kreditlərinin öz əksini tapması, innovasiya və rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalında istehsal və xidmət istiqamətli vergi ödənişlərinin təxirə salınma müddətinin uzadılması, onların vergitutma bazasının müəyyən müddətə azaldılması mütərəqqi addımlardan hesab oluna bilər. Eyni zamanda, ölkədə innovasiya sferasının və onun maliyyələşmə sisteminin inkişafı, stimullaşdırılması ilə bağlı əsaslı islahatların aparılması, bu fəaliyyətin müəssisə və dövlət maraqları ilə uzlaşmasını təmin edəcək mexanizmin yaradılması xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Müvafiq uzlaşma mexanizmində innovasiya fəaliyyətinin inkişafı, onun maliyyələşmə sisteminin, hüquqi-normativ bazasının təkmilləşməsi, maliyyə-kredit, vergi və büdcə resurslarından istifadədə geniş səmərə və güzəştlərin təmini, müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin müasir tələblər baxımından

təşkili kimi mühüm məsələlər nəzərdə tutulmalıdır. Buna görə də Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin və onun maliyyələşmə sisteminin müasir tələblər baxımından təşkilində aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir: mövcud hüquqi-normativ bazanın innovasiya və elmi-texniki tərəqqinin inkişafına yönəlməsi ilə bağlı təkmilləşdirilməsi; innovasiya və rəqabət yönümlü müəssisələrin mənfəət və əlavə dəyər vergisindən müvəqqəti azad edilməsi və ya onların vergiyə cəlb olunma bazasının azaldılması; innovasiya və elm tutumlu məhsul istehsal edən milli müəssisələr üçün daha cəlbedici vergi güzəştləri, stimullaşdırıcı tədbirlərin nəzərdə tutulması; ölkədə vençur təşkilatlarının yaradılması, vençur maliyyələşməsinin tətbiqi üçün əlverişli mühitin və əsasların formalaşdırılması; innovasiya fəaliyyəti sahəsində koordinasiya sisteminin qurulması, maliyyə-sənaye qruplarının innovasiya fəaliyyətinə cəlbinə dövlət səviyyəsində dəstəyin gücləndirilməsi; innovasiya fəaliyyəti, investisiyalaşması, vençur maliyyələşməsi sahəsində risklərin sığortalanma sisteminin səmərəli formasının tətbiqi; innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşməsində bank-kredit və büdcə resurslarının istifadəsi ilə bağlı cəlbedici mexanizmin yaradılması.

Innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi, bu sahəyə investisiya yatırımı mexanizmi aşağıdakı amilləri özündə ehtiva edir: maliyyələşmə ilə bağlı formalaşacaq risk kapitalının təşəkkülü, risklərin qiymətləndirilməsi; investorlar və donorlar ilə müəssisə arasında koordinasiyanın, əlaqələrin gücləndirilməsi; maliyyələşmədə güzəşt və stimulların əhatə dairəsinin monitorinqi; perspektivli və geniş potensial imkanlara malik müəssisələrə, layihələrə üstünlük verilməsi.

Innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşməsində xüsusi təyinatlı fondların yaradılması və onların imkanlarından istifadə olunması da özünü doğruldur.

Müasir şəraitdə innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi zamanı aşağıdakı vergi güzəştlərindən və stimullaşdırıcı metodlardan istifadə olunması məqsədəuyğundur: innovasiya və elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda və istehsal prosesində avadanlıqların və texnoloji qurğuların aşınmasına sürətli ammortizasiya metodunun tətbiqi; innovasiya tədqiqatları və tədbirləri üzrə çəkilən xərclərdə, kapital qoyuluşlarında vergi bazasının aşağı salınması; innovasiya məqsədilə xarici avadanlıqların və texnologiyaların alınmasına vergi güzəştlərinin tətbiqi; innovasiya və elmi-texniki tədqiqatların vergilərdən azad olunması; innovasiya və elm tutumlu məhsul istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin mənfəət, əmlak, əlavə dəyər və torpaq vergisinə güzəştli vergilərin tətbiqi.

Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin idarə olunması mexanizminin formalaşmasında aşağıdakı prinsiplərin əsas götürülməsi vacib hesab olun-

malıdır: dövlətin innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan və bu istiqamətli tədbirlər həyata keçirən müəssisə və təşkilatların ehtiyaclarına diqqəti artırması; dövlətin innovasiya fəaliyyətinin inkişafına təsir edən amilləri müəyyənləşdirməsi və onların həyata keçirilməsi üçün mühitin yaradılması; özəl və dövlət müəssisə və təşkilatlarının innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səmərəli və stimullaşdırıcı metodların, standartların formalaşdırılması və onlar arasında vahid koordinasiya sisteminin müəyyən edilməsi; elmi-texniki və innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə və təşkilatlar üçün təkmil infrastruktur sisteminin yaradılması.

Ölkədə innovasiya fəaliyyətinin müasir tələblər baxımından tənzimlənməsində aşağıdakı vəzifələrin icrasının təmini məqsədmüvafiqdir: innovasiya fəaliyyətinin motivləşdirilməsi və stimullaşdırılması; innovasiya fəaliyyətinin inkişafı ilə bağlı mövcud resursların prioritet istiqamətlər üzrə koordinasiyanın təşkili; elmi-texniki araşdırmaların, tədqiqat işlərinin müsbət nəticələrinin istehsalə kompleks tətbiqi istiqamətlərinin gücləndirilməsi; dövlət, qeyri-dövlət orqanlarının, biznes strukturlarının və elm-təhsil müəssisələrinin innovasiya fəaliyyətinin təşkilində və tənzimlənməsində fəal iştirakı üçün əlverişli mühitin yaradılması; kiçik və orta biznes müəssisələrinin innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması, bu sahədə onlara zəruri dəstək mexanizminin formalaşdırılması; yüksək texnologiyalar, elm tutumlu, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən müəssisələrin fəaliyyətinin genişləndirilməsinə (daxili və xarici bazarlara çıxışı və s.) təsir edən yardım mexanizminin təşkili; innovasiya fəaliyyətinin təşkili, tənzimlənməsi və idarəedilməsi üzrə yüksək ixtisaslı, peşəkar kadrların, elmi potensialın formalaşdırılması; ölkədə innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı məqsədli proqramların hazırlanması, onların bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların biznes planları, fəaliyyət proqramları ilə uzlaşması; innovasiya fəaliyyətinin inkişafı ilə bağlı hüquqi-normativ bazanın, vergi, gömrük, maliyyələşdirmə və infrastruktur sisteminin təkmil əsaslar üzərində qurulması.

Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin təşkilində və tənzimlənməsində hüquqi-normativ və qanunvericilik bazasının yaradılması xüsusi zərurətdən çıxış edir. Innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı qəbul ediləcək hüquqi-normativ sənədlər, qanunvericilik aktları ölkənin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olması baxımından da zəruridir. Innovasiya fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, onun hüquqi bazası digər fəaliyyət növlərinin tənzimlənməsini təmin edən hüquqi əsaslardan fərqlənir. Bu fəaliyyət növü üzrə hüquqi-normativ baza yaradılarkən (qanun, normativ sənədlər, standartlar və s.) innovasiya subyektlərinə olan münasibətdə üç

istiqamət əsas olaraq nəzərə alınmalıdır: subyektlərin innovasiya və elmi-texniki fəaliyyət üzrə nəticələri; innovasiya fəaliyyətinin və intellektual əməyin tətbiqi nəticəsində maddi-material tutumluluğun nəzərə alınması üzrə istehsal edilən məhsul; intellektual əməyin nəticəsində əldə olunan məhsulun innovasiya fəaliyyətinin digər prosesində istifadə olunma imkanlarının genişlənməsi.

Innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində mərhələlilik prinsipinin gözlənməsi vacib amillərdən hesab olunur: dövlət səviyyəsində tənzimləmə sistemi; ayrı-ayrı regionlar mərhələsində tənzimləmə mərhələsi; müəssisə, təşkilat səviyyəsində tənzimləmə mərhələsi (burada dövlət-müəssisə əlaqəliliyi gözlənilməlidir); yerli və xarici bazarlarda milli müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin inkişafının tənzimlənməsi, onların rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalına dəstək verilməsi; innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı ölkədə ekoloji tarazlığın təmin edilməsi; ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Innovasiya fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi ilə bağlı yaradılacaq mexanizmin üç bölmə üzrə sistemləşdirilməsi məqsəduyğundur: birbaşa, dolayı və bazar tənzimləmə mexanizmi. Tədqiqatda bu mexanizmlərin təşkili və fəaliyyət xüsusiyyətləri ətraflı surətdə əks etdirilir. Innovasiya fəaliyyətinin idarə olunmasında və tənzimlənməsində, onun təkmil maddi-texniki bazasının formalaşmasında peşəkar kadrların hazırlanmasına diqqət artırılmalıdır. Belə yanaşma aşağıdakı amillərlə bağlıdır: müasir texnologiyaların, idarəetmə sisteminin mürəkkəbliyi; yeni texnologiya və avadanlıqların istifadəsində köklü fərqlərin mövcudluğu; texnoloji idarəetmə sisteminin və tətbiq olunan müasir texnologiyaların istifadəsində yüksək peşəkarlıq standartlarına cavab verən menecer və kadr heyətinin zəif şəkildə formalaşması və fəaliyyətində olan ciddi çatışmazlıqlar.

Innovasiya layihəsi hazırlanarkən təkmil idarəetmə sisteminin modelinin əsas xarakterik xüsusiyyətini aşağıdakı kimi əks etdirmək mümkündür: hər bir fəaliyyət üsürünün konkret yerinin, icra mexanizminin müəyyənləşdirilməsi; innovasiya layihəsinin həyata keçirilməsində tələblərin dəqiqləşdirilməsi; innovasiya fəaliyyətinin keyfiyyətli həyata keçirilməsi ilə bağlı peşə-ixtisas səviyyəsinin və praktik təcrübənin formalarının müəyyən edilməsi; innovasiya prosesinin təşkilində yüksək ixtisaslı kadr, mütəxəssis və işçi heyətinin işinin bu fəaliyyətlə uyğun seçilməsi; müvafiq heyətin işinin bir-birindən qarşılıqlı asılılıq mexanizminin yaradılmasında səmərəlilik amilinin əsas götürülməsi; innovasiya fəaliyyətində mükəmməl bilik və vərdişlərin qazanılmasının zəruri şərt kimi qəbulu və onların davamlı olaraq yeni nəsilərə ötürülməsi və nəticədə iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı məqalələri

və tezisləri dərc edilmişdir.

1. Müasir şəraitdə müəssisə və təsərrüfatlarda innovasiya fəaliyyətinin formalaşması xüsusiyyətləri. AMEA II "Elmi əsərlər" jurnalı №2. Səh.98-101. Bakı-2012.

2. Innovasiya fəaliyyətinin inkişafı sahəsində beynəlxalq təcrübənin xüsusiyyətləri. Azərıtıfəq Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. "Kooperasiya" elmi-praktik jurnalı №3(30)səh.146-150. Bakı-2013.

3. Müəssisələrdə innovasiya layihələrinin cəlbədiciliyi və bu prosesdə maraqları. Azərıtıfəq Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. "Kooperasiya" elmi-praktik jurnalı №1(32)səh.101-106. Bakı-2014.

4. Elmi istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti ilə bağlı dövlət investisiya və innovasiya siyasətinin formalaşması. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi "Əmək və sosial problemlər" (elmi əsərlər toplusu). №2 (10) səh. 143-146. Bakı-2012.

5. Особенности формирования инновационной деятельности в Азербайджанской Республике. «Экономика и предпринимательство» №9, стр. 67-70.

6. Qlobal inkişaf şəraitində innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirmə sisteminin təkmilləşdirmə istiqamətləri. Azərıtıfəq Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. "Kooperasiya" elmi-praktik jurnalı №2.Bakı-2015.

7. Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi. "Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi" Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. Səh. 1129-1137. Bakı-2012.

РЕЗЮМЕ

Аджалов Агиль Шакир оглы

Направления влияния инновационного фактора на эффективность развитие предприятий

Работа состоит из введения, 3-х глав, выводов и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность этой проблемы, уровень изученности проблемы, цель и задачи исследования и его теоретические и методологические основы, практическая значимость и научная новизна.

В первой главе рассматриваются теоретические вопросы организации инновационной деятельности, направления развития инновационной деятельности на предприятиях страны, международный опыт в области эффективности организации инновационной деятельности.

Во второй главе «Анализ и оценка современного состояния организации инновационной деятельности на предприятиях Азербайджана», рассматриваются оценка влияния инновационной деятельности на эффективность развития предприятий.

В третьей главе «Основные направления развития инновационной деятельности в Азербайджане», рассматривается совершенствование возможной системы финансирования инновационной деятельности в условиях глобального развития, направления формирования механизма юридического регулирования инновационной деятельности.

В конце автор, обобщая полученные результаты, выдвигает научно обоснованные предложения.

RESUME

Agil Shakir Aja lov

The influence directions of the innovative factor on the effectiveness of the development of enterprises.

The work consists of an introduction, 3 chapters, findings and a list of references.

The introduction justifies the topicality of this problem, the grade of research of this problem, purpose and objectives of the research and its theoretical and methodological bases, practical significance and scientific novelty.

The first chapter studies the theoretical questions of the organization of the innovative activity, the development directions of the innovative activity in the enterprises of country, the international experience in the sphere of effectiveness of the innovative activity.

The second chapter “The analysis and evaluation of the modern condition of the innovative activity on the enterprises of Azerbaijan” studies the evaluation of the influence of the innovative activity on the effectiveness of the development of enterprises.

The third chapter “The basic directions of the development of the innovative activity in Azerbaijan” studies the perfecting of the potential system of the financing of the innovative activity in conditions of global development, the formation direction of the arrangement of legal regulation of the innovative activity.

At the end the author, summarizing the results, puts forward the scinc-based deals.

Kağız formatı (210x297) ¼
Kağız №1, uçot cap vərəqi 1,0 ç.v.
sifariş № 56, tiraj 100

“Araz” poliqrafiya müəssisəsi

Rezoqrafiya üsulu ilə cap olunmuşdur
Gəncə şəhəri, Ş.Bahəddin küçəsi, 59

**МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
АГРАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

Аджалов Агиль Шакир оглы

**Направления влияния инновационного фактора на
эффективность развитие предприятий**

5308.01-«Общая экономика»

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по экономики

Гянджа – 2015